

פרק יא (פסוקים א-יג) / ברוריה בן-דוד (וייס)

כל ימיו עמל שלמה לחזק ולפאר את מלכותו, בפרק יא נקרא על מפנה מפתיע לרעה, על משבר חמור במעמדו בסוף מלכותו.

שלמה ביקש להבטיח את שלום הממלכה לא רק ע"י טיפוח חילות הרכב והפרשים ובניין ערים במקומות אסטרטגיים, אלא גם ע"י נישואין דיפלומטיים עם בתי המלכות של הארצות השכנות. לנישואין עם בנות הארצות השכנות הייתה משמעות מדינית רבה, ע"י נישואין אלה חיזק את יחסי השלום והמסחר בין ישראל ובין העמים השכנים, אך ריבוי הנשים לא סייע לחיזוק הממלכה. האמצעים הפסולים בהם בחר שלמה לא ביצרו את הממלכה, אלא גרמו להחלשתה באחרית ימיו של שלמה.

לשאל הייתה אישה אחת אחינעם בת אחימעץ, ופילגש אחת רצפה בת איה. לדוד היו שש נשים ועשרות פילגשים, ואילו "המלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה מואביות, עמניות, אדמיות, צדנית, חתית מן הגוים אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבאו בהם, והם לא יבאו בכם, אכן יטו את לבבכם אחרי אלהיהם, בהם דבק שלמה לאהבה, ויהי לו נשים שרות שבע מאות, ופילגשים שלש מאות ויטו נשיו את לבו" (פס' א-ג) לעת זקנתו. לא מצאנו במקרא בשום מלך לא בישראל ולא בעמים שהיו לו אלף נשים. במספרים אלה יש בוודאי הרבה מן ההגזמה, אבל הם הוכחה לריבוי המופלג של נשות ההרמון, דבר שנחשב לכבוד גדול למלכי הקדם.

הפילגשים הן נשים בלא כתובה ובלא קידושין (סנהדרין כא ע"א). נשים שרות- נשואות לו. ככתוב בשיר השירים פרק ו פס' ח "ששים המה מלכות ושמונים פילגשים". מעמדן של נשות המלך נעלה על מעמדן של הפילגשים. ויש המפרשים כפשוטו נשים שהעלה שלמה לדרגת שרות (שבע מאות).

עמון ומואב היו אסורים לבוא בקהל (דב' כג ד). התורה אסרה להתחתן עם החתים ושאר העמים תושבי ארץ כנען (שמ' לד יא-טז; דב' ז א-ד).

על המלך לנהוג בפשטות כשם שעשו זאת שאול ודוד בראשית מלכותם. למלך ישראל אסור ללכת שבי אחרי הברק החיצוני ולהתמכר לחיי מותרות כדוגמת מלכי קדם. מלך הנוטה אחר תענוגות סופו שישתעבד להם ויזניח את תפקידו, משום כך אסרה עליו התורה להרבות לו נשים, כסף, זהב וסוסים ככתוב בספר דברים יז טז-כ: "רק לו ירבה לו (המלך) סוסים... ולא ירבה לו נשים... וכסף וזהב לא ירבה לו מאד... לבלתי רום לבכו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למען יאריך ימים על ממלכתו".

ואכן נשיו הנכריות של שלמה היו לו לרועץ כיצד?

"ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים, ולא היה לבבו שלם עם ה' אלקיו כלבב דויד אביו" (פס' ד).

רק לעת זקנתו כשתש כוחו עלה בידי נשיו הנכריות להטות את לבבו, מכיוון שהשלים עם מעשי נשיו הנכריות ולא מחה בידיהן זוקף הכתוב את הדבר לחובתו "וילך שלמה אחרי עשתרת אלהי צדנים ואחרי מלכם שקץ עמנים, ויעש שלמה הרע בעיני ה' ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו" (פס' ה-ו).

חז"ל דרשו: "מפני שהיה לו למחות בנשיו ולא מחה מעלה עליו הכתוב כאילו חטא" (שבת נו ע"ב) כאילו חטא בעצמו בעבודה זרה.

לבבו לא היה שלם עם ה' אלקיו כלבב דוד אביו. על דוד כתוב: "אשר עשה דוד את הישר בעיני ה' ולא סר מכל אשר צוהו כל ימי חייו, רק בדבר אוריה החתי (טו ה). גם בפסוק ז ייחס הכתוב את בניין הבמה (המזבח) לשלמה. הניח לנשיו לבנות ונחשב כאילו בנה, ובפסוק ח כתוב: "וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלהיהן".

"ויתאנף ה' בשלמה" כעס חרה אפו של ה' בשלמה. שלמה אמר בתפילתו "כי יחטאו לך...ואנפת במ" (ח מו; דה"ב ו לו).

שלמה נהג בניגוד גמור לחובות המוטלות על המלך הכתובות בספר דברים פרק יז פס' טו-כ.

באיזה פסוק מודגש גודל החטא?

"כי נטה לבבו מעם ה' אלקי ישראל הנראה אליו פעמים" (פס' ט).

בפעם הראשונה בגבעון (ג ה), ובפעם השנייה בירושלים אחר בניין בית המקדש (ט ב). הביטוי "הנראה אליו פעמים" בא להדגיש את גודל חטאו של שלמה שהיטה את לבו מאחרי ה' אף על פי שה' נראה אליו פעמיים.

מה הייתה התוצאה של מעשיו?

"ויאמר ה' לשלמה" ע"י נביא. לדעת "סדר עולם רבה" היה זה אחיה השילוני.

"ויאמר ה' לשלמה: יען אשר היתה זאת עמך ולא שמרת בריתי וחקתי אשר צויתי עליך קרע אקרע את הממלכה מעליך ונתתיה לעבדך, אך בימך לא אעשנה למען דוד אביך מיד בנך אקרענה, רק את כל הממלכה לא אקרע, שבט אחד אתן לבנך, למען דוד עבדי ולמען ירושלם אשר בחרתי" (פס' יא-יג). העונש "קרע אקרע את הממלכה מעליך", כמו שמצאנו אצל שאול (ש"א טו כח), אבל בעודך חי לא אעשנה אומר הנביא. תישאר מלך כל ימי חיך, למען דוד אביך, שהבטחתי לו ע"י נתן הנביא כי אכונן את כיסא הממלכה של בנו אשר יבנה את בית המקדש (שמ"ב ז יב-יג).

לא אקרע ממך את כל הממלכה כפי שארע לשאול. שבט אחד אתן לבנך לא פירש את שם השבט. אבל בלשון "אחד" רמז לשבט המיוחד שבט יהודה. הסיבה לכך

היא שמלך משבט אחר לא יקבע את ירושלים לעיר ממלכתו ואז ירושלים תחדל להיות מרכז האומה.

שבט בנימין נספח אל שבט יהודה. בשבט יהודה נטמע גם חלק משבט שמעון שנחלתו הייתה בתוך נחלת יהודה (יהו' יט א).

פרק יא (פסוקים יז-סוף)

בתחילת מלכותו אומר שלמה לחירם מלך צור "ועתה הניח ה' אלקי לי מסביב אין שטן ואין פגע רע" (ה יח), אך משחטא לעת זקנתו קמים כנגדו שלושה שטנים (אויבים). שניים הראשונים מבני הארצות השכנות (אדום היושבת בקרן הדרומית מזרחית, וארם היושבת בקרן הצפונית מזרחית). הקשה מכולם היה השטן השלישי מבני עמו.

מי היה האויב הראשון שמוזכר בפרקנו?

הדד האדומי עליו אומר הכתוב שהיה שטן לשלמה ואין הכתוב מפרש במה היה לו לשטן, אלא מספר כמה פרטים מתולדותיו ואלה הם: הדד האדומי היה מזרעו של מלך אדום. אחרי כיבושה של אדום (שמ"ב ח יג-יד) הציב שם דוד חילות מצב שבני אדום הרגו אותם בשעה שדוד עצמו נלחם בירכתי צפון עם בני ארם (תה' ס). יואב נקם באכזריות בבני אדום. "ויך כל זכר באדום" הכוונה לכל אנשי המלחמה ככתוב: "הזכרים כל אנשי המלחמה" (יהו' ה ד). אחרי תבוסת אביו לאחר שרבים מבני עמו נהרגו ברח אדד הוא הדד שהיה עוד צעיר עם אדומים אחרים מעבדי אביו. תחילה הגיע למדין ולאחר שישבו זמן מה במדין הלכו לפארן "ויקחו אנשים עמם" (פס' יח). רלב"ג כתב ייתכן שלקחום כדי שיהיה עמם עם רב וזאת תהיה סיבה שיכבדהו פרעה וינשאהו. פליטי אדום העידו על הדד שהוא מזרע המלוכה. הכוונה לפליטי אדום שמצאו מפלט במדין. מלך מצרים קיבלו בסבר פנים יפות בכבוד הראוי לבן מלך, נתן לו בית לגור בו, כלכל אותו, וגם הפקידו על חבל אחד בארצו. לאחר שהנער הקטן גדל הוא מצא חן בעיני פרעה מאוד.

"ויתן לו אשה את אחות אשתו, אחות תחפניס הגבירה" (פס' יט).

התואר "גבירה" ניתן לאם המלך (טו יג) ולאשתו.

אחות הגבירה ילדה לו את "גנבת בנו". לאחר שגמלתו אמו לקחה אותו תחפניס והוא גדל יחד עם בני המלך כאילו היה אחיהם.

הפרטים הללו רומזים על מעמדו הרם של הדד במצרים.

כאשר נודע להדד על מותם של דוד ויואב הפציר בפרעה שישלחנו למולדתו.

הדד קיווה שיוכל לפרוק מעל אדום את עול ישראל ולשבת על כיסא אביו. הדד כגולה פוליטי היה נתון למרותו של פרעה ולכן הוא ביקש ממנו רשות ללכת לארצו. "ויאמר הדד אל פרעה שלחני ואלך אל ארציי" (פס' כא), ולא פירש מטרת הליכתו. יכול להיות שלא רצה להרגיז את פרעה שהיה לימים לחותנו של שלמה. "ויאמר לו פרעה כי מה אתה חסר עמי והנך מבקש ללכת אל ארצך,

ויאמר לא כי שלח תשלחני" (פס' כב). הדד השיב אמנם אין אני חסר דבר, אך אני עומד על דעתי שתראה לי לשוב אל ארצי, ולא פירש הכתוב אם נענה פרעה לבקשתו. על כל פנים ניסיונו של הדד למרוד בראשית ימי שלמה נכשל. מהנאמר בפס' כג שה' הקים לשלמה שטן את הדד מסתבר ששב לאדום והתייצב בראש המורדים בשלמה, אבל כפי הנראה המרד לא צלח, אדום נשארה כנועה ליהודה עד ימי יהורם בן יהושפט.

כיצד יכול היה הדד להזיק לממלכת ישראל?

הדד יכול היה להפסיק עורק תחבורה חשוב ביותר לממלכת שלמה, אם היה פוגע בשיירות אילת-ירושלים שהיו עוברות דרך אדום.

מיהו האויב השני שקם לישראל?

רזון בן אלידע מייסד הממלכה ארם דמשק (פס' כג-כה) שמימי דוד הייתה נכנעת לישראל. רזון בן אלידע היה מעבדי הדדעזר שמלך על ארם צובה. כל המלכים הארמיים שמשני עברי הפרת היו כפופים לו. מלכים אלה כונו בשם "עבדי הדדעזר" (ש"ב י יט). רזון בן אלידע ברח מפני אדוניו הדדעזר קיבץ לו חיילים שאף בידיהם עלה לברוח מצבאות ארם "ויהי שר גדוד" כיפתח ודוד בשעתו. גדודים אלה עסקו בדרך כלל בפשיטות על הארצות השכנות. לאחר שהכה דוד את הדדעזר והרג רבים מבני עמו וביטל את ממלכתו הגדולה של הדדעזר סיפח את ארם צובה והממלכות שהיו כפופות להדדעזר לארצו ומינה בארצות אלה נציבים. בעזרת אנשי הגדוד שלו עלה בידי רזון לגרש את הנציבים ששם דוד בארם דמשק (ש"ב ח ו = דה"א יח ו) וייסד מלכות בדמשק, כך נוסדה שוב ארם דמשק החופשית מעולה של ישראל. "ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה, ואת הרעה אשר הדד, ויקץ בישראל וימלך על ארם" (פס' כה).

המשפט "ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה" עומד בסתירה למסופר בפרק ה פס' ד "ושלום היה לו מכל עבריו מסביב" שנאמר על מלכות שלמה שכללה בתוכה גם את דמשק. נראה שרזון מרד בחלקה השני של מלכות שלמה. הכוונה "כל ימי שלמה" רוב ימי שלמה. הרעה אשר עשה רזון הארמי היא בנוסף על הרעה אשר עשה הדד האדומי. רזון מאס בישראל ומרד בה. חדל לשלם את המס לישראל, וייסד בית מלכות שהרע לישראל גם בדורות הבאים, ע"י שחרור דמשק הופסקה תנועת המסחר של השיירות מישראל אל הפרת והחידקל.

הגורם העיקרי לזעזוע הממלכה היה מבפנים. מרידתו של ירבעם בן נבט.

מי היה ירבעם בן נבט?

ירבעם בן נבט (השם נבט יחידאי במקרא) היה משבט אפרים מן הצרדה, עיר בהר אפרים. יש המשערים כי היא הכפר "צרדה" הנמצא במרחק ארבעה ק"מ מפאת צפונית מערבית לבית אל. הוא היה בן לאישה אלמנה ששמה צרועה. ירבעם היה "עבד לשלמה" - שר לשלמה. הוא היה גיבור חיל כפשוטו לוחם נועז, וכנראה גם איש עשיר ונכבד (רות ב א ; מ"ב טו כ ; כד יד). היה מן הממונים על בניית המילוא בירושלים, ושלמה הפקיד אותו "לכל סבל בית יוסף" סבל-עבודה, במיוחד עבודה קשה (שמ' א יא ועוד). שלמה מינה אותו להיות משגיח על עושי המלאכה משבטי אפרים ומנשה בני יוסף שהיו ממונים על שארית הנתונים מבני העממים שנשארו בארץ. "וירם יד במלך" (פס' כו) מרד במלך. במורדים בדוד כתוב : "אשר נשאו את ידם באדני המלך" (ש"ב יח כח ; ש"ב כ כא). רש"י כתב בעקבות חז"ל הוכיחו ברבים.

מה היה הגורם למרידה?

- 1) ההתרחבות הכלכלית הייתה כרוכה בעבודות כפייה שהוטלה גם על בני ישראל. גיוס מס עובד מכל ישראל העמיס נטל כבד על העם. כל איש מישראל היה חייב לעסוק שלישי שנה בעבודות המלך (ה כז-לב), דבר שעורר במשך הזמן יחד עם המסים הכבדים כעין תרעומת גדולה בקרב השבטים, המרי של ירבעם בא להקל על העול הכבד שהטיל שלמה על העם. הגורם למרידה קשור גם בבניין המילוא ובסבל שהוטל בעטיו של בניין זה על שבט אפרים בני שבטו של ירבעם (פס' כח).
- 2) בפרק ט פס' כד אנו קוראים שבניין המילוא היה קשור בבניין בית לבת פרעה. יכול להיות שגם זו הייתה סיבה שקוממה את שבט אפרים.
- 3) כיבוש העיר גזר (שנפלה בנחלה לאפרים) בידי פרעה אביה של אשת שלמה ונתינתה "כשלושים לבתו אשת שלמה" (ט טז), עוררה תסיסה בקרב בני אפרים על הפקעת העיר מנחלתם.
- 4) שבט אפרים היה שבט גאה ותקיף ירבעם ביקש להעלות את ערכם של בני אפרים וזקניהם בממלכת ישראל.
- 5) יכול להיות שהיה קשר בין אחיה השילוני שהיה מיוצאי שילה שבהר אפרים לבין מרידתו של ירבעם בן נבט בשלמה. אחיה השילוני הנביא נשלח להעניש את שלמה על חטאיו הדתיים, וירבעם בן נבט האפרתי מרד בשלמה בגלל הקנאה ביהודה והעול הכבד על אפרים.

בסיכום : המניעים הראשונים למרד היו בעיקרם סוציאליים ושבטיים. עולו הכבד של שלמה וקנאת שבט אפרים בשבט יהודה, והנביא הטביע בהם גם חותם דתי.

איזה מעשה סימל את קריעת המלכות מידי שלמה?

אחיה השילוני הביע את הנבואה לירבעם בצורה סמלית. לעת זקנת שלמה ירבעם יצא מירושלים אולי כדי להמריד את ישראל "וימצא אתו אחיה השילוני הנביא בדרך... ויתפש אחיה בשלמה החדשה אשר עליו, ויקרעה שנים עשר קרעים" (פס' כט-ל). המפרשים חלוקים ביניהם שלמתו של מי היא הייתה. הלשון "קרעים" מצויה רק בפרקנו ובמשלי כג. כא. לירבעם נתן עשרה קרעים לאות ולסימן שיהיה למלך על עשרת השבטים שייקרעו מממלכת בית דוד בשל חטאי שלמה, והשבט האחד יהיה לשלמה. הכוונה כנראה לשבט יהודה ולשבט שמעון הנחשבים כשבט אחד, כי שבט שמעון נבלע בתוך נחלת בני יהודה (יהו' יט א). שבט בנימין ששכן בירושלים ובסביבותיה היה נאמן לבית דוד (יב כא).

"למען דוד ולמען ירושלם העיר אשר בחרתי בה מכל שבטי ישראל". אין בחירת ירושלים בטלה לעולם.

"יען אשר עזבוני וישתחוו לעשתרת אלהי צדנין, לכמוש אלהי מואב ולמלכם אלהי בני עמון, ולא הלכו בדרכי לעשות הישר בעיני וחקתי ומשפטי כדוד אביו" (פס' לג). פס' יא-יג מוכיחים את שלמה ובפסוק לג לא נזכר שלמה אולי משום כבודו, כי הוא עצמו לא חטא בעבודה זרה. ה' זקף את חטא נשיו הנכריות לחובתו מכיוון שלא מזה בהן. אפשר שהחטא נזקף גם לחובת העם שלא מזה על התנהגות נשות שלמה הנכריות.

הממלכה לא תילקח מיד שלמה, ולא כולה תילקח, "כי נשיא אשתנו כל ימי חייו" (פס' לד). השולט על שבט אחד אינו מלך אלא נשיא, זה התואר שהכתירו בו ראשי שבטים מימי המדבר.

"למען דוד עבדי אשר בחרתי אתו, אשר שמר מצותי וחקתי". הקריעה תתמש בפועל לא בימי שלמה אלא רק בימי בנו.

זרע דוד לא יחדל למלוך כדי שלא יכבה הנר. הנר הוא סמל לקיום הבית (יר' כה י). אחרי מות שלמה יוכל ירבעם למלוך לפי רצונו "ומלכת בכל אשר תאוה נפשך" (פס' לו). זו הלשון שבה דיבר אבנר בן נר לדוד (ש"ב ג כא). פירוש אחר ניתן לירבעם לבחור בעיר ממלכה ככל אשר יחפוץ, ואכן ירבעם בחר תחילה בשכם, לאחר מכן בפנואל (יב כה) ולאחר מכן בתרצה. "והיית מלך על ישראל" הכוונה לעשרת השבטים.

ה' מבטיח לירבעם את אחת מן ההבטחות הגדולות שניתנו לאבות האומה: "והייתי עמך" (בר' כו ג כח; כח טו כ; ש"מ' ג יב; יח יט; יה' א ה יז; שופ' ו טז; ש"א י ז; טז יח; יח יז; ש"ב ה י). "ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד, ונתתי לך את ישראל" (פס' לח).

אייסד עבורך בית מלוכה בר קיימא, אשאיר את המלוכה בידי זרעך וכל זה יקרה "והיה אם תשמע את כל אשר אצוך והלכת בדרכי ועשית הישר בעיני לשמור חקותי ומצותי כאשר עשה דוד עבדי" (פס' לח).

מלכות ישראל לא תחזור לבית דוד לתקופה לא ידועה. "ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים" (פס' לט). כאן ניבא אחיה שעתידה המלוכה על כל ישראל לשוב עוד לבית דוד. וכך ניבא הושע: "אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם ואת דויד מלכם" (הו' ג ה). גם יחזקאל ניבא: "ומלך אחד יהיה לכלם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו לשתי ממלכות עוד... ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם" (יח' לז כב-כד).

מה הייתה תגובת שלמה?

הוא רצה לתפוש את ירבעם ולהמיתו, אך ירבעם מיהר וברח למצרים וביקש שם מקלט מדיני אצל המלך החדש שישק.

שישק הוא ראשון למלכי מצרים שנזכר במקרא בשמו הפרטי. פרעה חותן שלמה מת. קם מלך אחר ששמו היה שישק. לפי רד"ק הוא לא אהד את שלמה לפיכך ברח ירבעם אליו "ויהי במצרים עד מות שלמה" (פס' מ).

שלמה מלך "על כל ישראל ארבעים שנה" כמספר השנים שמלך אביו. בדוד כתוב "מלך דוד על ישראל" (ב יא), כי שבע שנים מלך דוד בחברון על יהודה בלבד. "וישכב שלמה עם אבתיו ויקבר בעיר דוד", בקברי המלכים של מלכי בית דוד, שם נקבר גם דוד אביו.

"וימלך רחבעם בנו תחתיו". רחבעם היה בן נעמה העמונית (יד כא לא),

שנשא שלמה עוד בחיי דוד אביו. גם רחבעם נולד בחיי דוד ככתוב: "בן ארבעים ואחת שנה רחבעם במלכו" (יד כא). רחבעם היה בן שנה אחת כשעלה שלמה אביו על כסא המלוכה.

פירוש השם רחבעם רחביה (דה"א כג יז). ה' הרחיב או ירחיב את העם.

ירבעם הפירוש המקובל ירב-עם, יריב את ריב העם המתבסס על שופ' פרק ו פס' לב.